

5-ДӘРІС.

ТҰЛҒА ҚҰРЫЛЫМЫНДАҒЫ ТЕМПЕРАМЕНТ, МІНЕЗ ЖӘНЕ ҚАБІЛЕТ

Темперамент- белгілі бір адамға тән, сыртқы әсерлерге жауап беру реакцияларының динамикасы, бір қалыптылығында көрініс беретін мінез-құлықтың табиғи ерекшелігі, адамның биологиялық жағын көрсететін қасиеттердің бірі. Темперамент-жүйке жүйесінің табиғи типтік қасиеттеріне тәуелді, жеке адамға тән дара ерекшелік деп білеміз. Темперамент адам мінез-құлқын және психикалық процестердің өзгеруінің динамикалық ерекшеліктерін, олардың күшін, жылдамдығын, пайда болуын, тоқтауы мен өзгеруін түсіндіретін қасиеттер жиынтығы.

Темперамент қасиеті жеке адам қасиеттеріне тек шартты түрде бағынады және ол биологиялық, әрі туа біткен қасиет болғандықтан көбінесе индивидуалдық ерекшелік болып табылады. Темперамент мінез-құлық пен мінездің қалыптасуына үлкен әсер етеді, кейде адамның әрекеттері мен жеке-даралығын анықтайды, сондықтан оны жеке адамнан бөліп қарастыруға болмайды.

Темперамент туралы теорияларға қысқаша шолу

Темперамент туралы ілім өте ерте замандарда пайда болған. Темпераменттің негізін салған ежелгі грек дәрігері Гиппократ (б.з.д.460-377ж) темпераментке алғаш түсініктеме беріп, оны негізінен жүйке жүйесінің қасиеттерімен емес, ағзада әр түрлі сұйықтықтардың (қан, шырын, сары және қара өт) біреуінің басым болуымен байланыстырған. Ағзадағы осы сұйықтықтардың бірінің басымдығы адамның темпераментін анықтайды: қан басым болса-сангвиник, шырын басым болса- флегматик, сары өт басым болса- холерик және қара өт басым болса- меланхолик айқындалады деген.

Неміс философы И. Кант темпераментті екіге бөледі:

- 1) Сезім темпераменттері-сангвиник пен меланхолик жатса;
- 2) Іс-әрекет темпераменттері – барлық темпераменттер жатады.

И.Канттың топтастыруы бойынша темперамент тек адам мінез-құлқы мен психикасының динамикалық ерекшеліктеріне ғана сүйеніп қоймай, мінезге де байланысты болады. Себебі ересек адам психологиясында темперамент пен мінез ажырағысыз. Сонымен қатар, темперамент қасиеттері әлеуметтік ортадағы адамдардың әрекеттерімен тығыз байланысты. Темперамент түрлерін жақсы немесе жаман деп бөлуге болмайды. Олардың әр қайсысының жақсы және жаман жақтары бар. Мысалы: сангвиниктер тез реакциялы, өмірдің өзгеруіне тез бейімделеді, жұмыстың басталу кезеңінде жоғары жұмыс қабілеттілігі басым, бірақ соңына қарай қызығушылығының тез өзгеруінен, тез шаршайтындықтан жұмыс қабілеттілігі төмендеп кетеді. Меланхоликтер керісінше, жұмысқа баяу кірісіп, ұзақ уақыт бойына жұмысқа деген төзімділігін сақтайды. Олардың жұмыс қабілеттілігі жұмыс басында емес, ортасы мен аяғында басым болады. Сангвиниктер мен меланхоликтер жұмыстарының сапасы бірдей, айырмашылықтары әр кезеңдегі жұмыс динамикасында.

Холерик аз уақыттың ішінде ойы мен іс-әрекетін жинақтай алады, бірақ ұзақ жұмыс барысында төзімді емес. Флегматиктер керісінше, тез жинақтала алмайды, бірақ жұмыста ұзақ және мақсатына жеткенше белсенді бола алады.

Неміс психологы В.Вундт темпераментті екі топқа бөлген:

- 1) Эмоциясы күшті темпераменттер.
- 2) Эмоциясы әлсіз темпераменттер.

Неміс анатомы Гейне темпераменттің түрліше болып келуі жүйке жүйесінің тонусына байланысты деген. Орыс педагогы Лесгафт темпераменттер қан тамырларының жуандығы мен кеңдігіне байланысты деді.

Римнің атақты дәрігері К.Гален темпераменттің физиологиялық ерекшеліктермен қоса, психологиялық, тіптен адамның адамгершілік қасиеттеріне қатысты сапалармен байланысты деп түсіндірді.

В.Д.Небылицин темпераменттің үш негізгі компоненттерін бөліп қарастырды. Олар:

- 1) индивидтің белсенділігі;
- 2) оның моторикасы;
- 3) эмоционалдылығы.

Бұл компоненттер құрылысы және психологиялық көріну формалары жағынан әр түрлі. Бұл жерде үлкен орынды индивидтің белсенділігі алады. Оған шаршау, инерттілік, енжарлық т.б. жатады. Ал, моторикаға қозғалыс тездігі мен күштілігі, эмоционалдылық көңіл-күй, аффект, сезім т.б. жатады.

Темперамент қасиеттері:

Темпераменттің мәнді қасиеттеріне жататындар:

1. Эмоционалды қозу. Бұл қасиет өте әлсіз сыртқы және ішкі әсерлерге жауап беру қабілеттілігі арқылы түсіндіріледі.
2. Зейіннің қозуы-индивид психикасының икемделу қызметін көрсетеді. Ол әсер ететін тітіркендіргіштердің қарқындылығының аз ғана өзгеруін байқауға қабілетті.
3. Эмоция күші. Б.М.Тепловтың айтуы бойынша ол мотивтердің қанағаттану және қанағаттанбауына тәуелді "іс-әрекет энергизациясынан" көрінеді. (Қазіргі психологтар бұл қасиетті эмоционалды көрінулердің қарқындылығы мен модалдылығы деп атайды).
4. Үрейлілік. Б.М.Тепловтың түсінуінше үрейлілік дегеніміз қатерлі жағдай кезіндегі эмоционалды қозу. Ол эмоционалды қозу мен үрейлілікті бөлді. Эмоционалды қозу тітіркендіргіш күшіне тәуелді емес, ал үрейлілік тітіркендіргішке тікелей тәуелді.
5. Ырықсыз әрекеттердің реактивтілігі. Жағдай мен тітіркендіргіштерге икемделу реакциясының қарқындылығының күшейуімен сипатталады.
6. Ерікті мақсатқа бағытталған іс-әрекет белсенділігі. Б.М.Тепловтың айтуы бойынша нақты қойылған мақсатқа байланысты жағдайларды қайта жасау жолымен икемделу белсенділігінің жоғарылауы кезінде көрінеді.
7. Икемділік-икемсіздік. Іс-әрекеттің өзгертін талаптарына икемділік.
8. Резистенттілік. Басталған іс-әрекетті әлсірететін және жүргізбейтін ішкі және сыртқы талаптарға қарсы тұра алу қабілеттілігі.
9. Субъективизация.

10. Темпераменттің психологиялық сипаттамалары

11. Холерик- аса қозғалғыш, ұшқалақ. Қарым-қатынаста күйгелек, бір беткей, іс әрекетке пысық. Олар айналысқан ісін жан-тәнімен істеуі мүмкін. Алдына қойған мақсатына жетуге тырысып бағады, бірақ алдынан өте қатты кедергі кездесе оны ары қарай жалғастыруға сенімі болмай да қалады. Өзінің мүмкіндігіне сенімі кетсе, еңсесі түсіп, ешнәрсеге көңіл бөлмей қояды. Дене қимылдары тез және жігерлі, қызба келеді. Бір сөзбен айтқанда, ұстамсыз, құйындай адам.

12. Сангвиник- қызу қанды, іскер адам. Қимыл-қозғалысқа белсенді. Адамдармен тез тіл табыса алады. Сангвиник-ойға жүйрік, өткір тілді, әр түрлі, көпқырлы жұмысты тез атқарады. Сангвиник жаңаны тез қабылдағыш, зейінді келеді. Өмір жағдайының өзгеруіне тез бейімделеді.

13. Флегматик- барлық уақытта байсалды, ұстамды, бір қалыпты, табанды, төзімді. Флегматик-салмақты адам, ол күшін босқа жібермей, бастаған ісін аяғына дейін жеткізеді. Ол бәсеңдікті сүйемейді. адамдармен қарым-қатынаста бір сарынды. Баяулық пен селқостық оның осал жағы. Өзақ уақыт жұмыс істеуге төзімді. Олар жұмыста ұсақ-түйекке көңіл аудармайды.

14. Меланхолик- аса сезімтал, тез жараланғыш. Ол тұйық, адамдардан оқшау жүргенді жақсы көреді. Өзақ-түйектің өзіне қатты қуанады, қатты ренжиді. Үйреншікті, жақсы, тату-тәтті ұжымда меланхолик өзін жақсы сезінеді, жақсы ұстайды. Бұл ұжымда жұртпен жақсы қарым-қатынасқа түсіп, алған ісін нәтижелі орындап, табандылық көрсетеді.

Мінез психологиясы. Мінез- әрбір адамның жеке басына тән өзіндік психологиялық қасиеттер мен ерекшеліктер жиынтығы. Мінездің қасиеттері мен ерекшеліктері әркімде әр қилы жағдайда байқалып, адамның сол жағдайларға қатынасын білдіреді. Мінез-бұл адамның әлеуметтік мінез-құлқының ерекшелігі, ол әлеуметтік топтағы адамдардың жүктелген ісін орындауында, адам аралық қарым-қатынасында көрініп отырады. "Мінез" деген психологиялық

қасиеттің төркіні гректің “charakter” деген сөзінен шыққан. Мағынасы – із қалдыру, таңба. Мінез дегеніміз гректің “charakter” деген сөзінен шыққан. Мағынасы – із қалдыру, таңба. Мінез ерекшеліктері – адамның даралық өзіндік психикалық қасиеттері. Адам мінезінің даралық ерекшелік екендігін ғылым тарихында тұңғыш рет сипаттап жазған ертедегі грек философы Теофраст (б.з.д. IV-III ғғ). Бірақ, ол мінезді адамның адамгершілік сапасына тән қасиет дейді.

Мінез адамның басқа адамдармен жұмысына қатынасын білдіретін жеке адамның тұрақты ерекшеліктерінің жиынтығы. Мінез іс-әрекет пен қарым-қатынаста айқындалып, адам мінез-құлқына тән көрініс береді. Мінез адамның өзі таңдаған іс-әрекетінен байқалады. Кейбір адамдар іс-әрекетінің аса күрделі қиын түрлерімен айналасуды қалайды, олар үшін кедергілерді жеңу жолдарын іздеу, амалдарын табу қызықты болады. Ал, кейбіреулер іс-әрекеттің ешбір кедергісіз оңай түрін қалайды. Кейбіреулер үшін жұмыс нәтижесіне қандай жол арқылы жеткенінен басқа адамдарды басып озу басты мәселе болса, басқаларға әйтеуір жұмысты бітірдік деген ой өте маңызды. Адамдар мен қарым-қатынастағы мінез-құлықтың (үлгісі) манерасы адамдар әрекеттеріне жауап қайтаруларынан көрінеді. Қарым-қатынас мәнері сыпайы-анайы, биязы-дөрекі, әдепті-әдепсіз т.б. бола алады. Мінездердің темпераменттен бір айырмашылығы, олар тек жүйке жүйесі қасиеттеріне ғана емес, адам мәдениеті мен тәрбиесіне де байланысты. Адам мінезі-әр түрлі стимулдар мен түрлі оқиғаларға кездейсоқ жауап беру ерекшеліктерімен айқындалмайды, ол оның негізгі әрекеттерін айқындаушы. Мінезді адамның әрекеті әрдайым саналы, жауапты және ойланған түрде өтеді. Мінезді адам сыртқы жағдайға қарамай дербес, өзінің ерік-жігері мен белсенділігін көрсетеді, өзін-өзі ұстайды. Ал, мінезсіз адам іс-әрекетпен қарым-қатынаста сыртқы жағдайларға бағынып, тәуелділікте жүреді. Адамдардың мінезі пайда болуы, қалыптасуы мен дамуы бойынша темпераментпен байланысты, бірақ мінез тұрақты және өзгермелі болып келеді.

Психология ғылымында мінез қасиеттері мынадай төрт түрлі жүйеге бөлініп қарастырылады. 1. Мінездің еңбекке байланысты қасиеттері: еңбексүйгіштік, адалдық, еңбекке жауапкершілікпен қарау, жалқаулық, немқұрайдылық.

2. Әжымға, адамға қатысты қасиеттер: қайырымдылық, сергектік, талапқойғыштық, асқақтық, менсінбеушілік.

3. Өзіне-өзінің қатынасы: өркөкректік, тәкаппарлық, мақтаншақтық, өзімшілдік, қарапайымдылық, кішіпейілділік.

4. Заттарға қатынасы: ұқыптылық, салдыр-салақтылық, заттарды ұстап тұтынуы, ұқыпсыздығы.

Мұндай ерекшеліктер адамның азаматтық қасиеттерін көрсететін негізгі және өзекті сипаттары болып табылады. Олар адамның қоғамдық қарым-қатынасы және әлеуметтік типтік ерекшеліктері. Ал, мінез құрылымының ерекшеліктеріне мыналар жатады:

1. Мінездің тереңдігі. Бұл қасиет адамның қоғам тарапына орай көпшілікке, ұжымға, еңбекке деген қатынасын білдіреді.

2. Адамның жеке басының ерекшелігі, белсенділігі. Бұл қасиет мінездің күші. Осыған орай, адам мықты, жақсы, тұрақты және нашар мінезді болып келеді.

3. Мінездің тұрақтылығының, бейімделгіштігінің ерекше мәні бар. Мұндай адамдар әрқилы қиыншылықтарға ұшырағанда табандылық, төзімділік пен бейімделгіштілік көрсетіп, мінездің күшін аңғартады.

Мінез типологиясы. Мінездің психологиялық теориялары 19 ғасырдың аяқ кезінен бастау алады. Сол кездегі зерттеушілер адамның мінезін дене құрылысына қарай түсіндіруге тырысқан. Адамның дене құрылысы қандай болса, оның мінезі соған сәйкес қалыптасады деді. Адамның мінезін сыртқы тұрқы, бет-әлпеті, нышандарынан зерттеп қарастыруға болады. Осы кезде френология ағымы қалыптасты. Ол ағым бойынша адамның бас сүйегіне, формасына, жүйке саласына қарап адамның мінез-құлқын, ақыл-ойы дәрежесін т.б. ажыратуға болады деді. Ал, графология ағымы бойынша адамның жазуына қарап оның мінез ерекшелігін ажыратуға болады деді. Осы кездерде көптеген ғалымдар мінез мәселесімен айналысты: неміс психиатры Э. Кречмер, У. Шелдон, К. Леонгард, А. Е. Личко т.б.

Э.Кречмер бойынша дене бітімі бет әлпетіне қарай астеникалық тип-арық, жіңішке адам,соның арқасында ұзын болып көрінеді. Астениктердің дене және бет терісі жұқа. Иықтары кішкентай. Саусақтары ұзын жіңішке, бұлшық еттері нашар жетілген,ал әйел адамдар сонымен қатар кішкентай болады. Атлетикалық тип- орташа және ұзын бойлы, иықтары кең, көкірегі үлкен, басы ұзынша, әрі тығыз, қаңқа сүйектері мен бұлшық еттері жақсы жетілген. Пикниктик тип- орта бойлы, мойны қысқа, семіруге бейім, себебі бұлшық еттері мен қозғалыс аппараттары нашар дамыған. Э.Кречмердің айтуы бойынша осы типтер психологиялық ауруларға шалдығуы мүмкін. Астениктер мен атлетиктер шизофрения ауруына шалдығып жатады, оларды шизотимиктер деп атайды. Оларға ақ сүйектік, сезімталдылық, менменшілдік, суықтық, қатігездік, билікке құмарлық және эмоциялардың болуы тән. Ал, пикниктер маникалды – депрессивті психозға бейім, оларды циклотимиктер деп атайды. Оларға ақ көңілділік, ашық мінезділік, көпшілдік, көп сөйлегіштік, қалжыңға бейімдік, жеңілтектік тән.

Мінез акцентуациясы А.Е.Личко бойынша: жас өспірімдерді бақылауға негізделген, нақты бір мінез күшейуін қарастырды, ол сыртқы жағдайларына байланысты.

1) Гипертимді тип- қозғалмалылық, қарым-қатынасқа бейім жасөспірім. Шуды жақсы көреді, тынымсыз ортада болуды қалайды. Көңіл-күйі өте жақсы болады, оқуы бір қалыпты емес, бір орында отыра алмайды,тәртіпсіздік байқалады. Үлкен адамдармен конфликтілерге жиі түседі. Көптеген нәрселерге қызығады, бірақ ол тез өтеді. Өздерінің қабілеттеріне тым сенгіш, тіпті шектен тыс өзіне сенеді. Елдердің алдында өзін-өзі көрсеткенді ұнатады, мақтаншақ болып келеді.

2) Циклоидты тип- апатияға бейім, тез қозады, көбінесе өзімен өзі жалғыз қалғанды ұнатады. Барлық нәрселерді жүрегіне қатты алады. Екі үш апта сайын көңіл-күйлері көтеріңкіден өзіне кетіп қалуға ауысады. Ескертулер жасағанда ашуланады.

3) Лабильді тип- көңіл-күйі ауа райы секілді тез өзгереді, оған әр түрлі қарапайым нәрселер (біреудің көзқарасы, амандаспауы, бір нәрсеге ден қоюы) себеп болады. Олардың мінез құлқы уақытша көңілге байланысты. Қазіргісі мен болашағы өзінің көңіліне ұқсас болады, біресе көңілде, біресе түңіліп те қалады. Кейде сәтсіздіктер мен қиыншылықтар болмаса да көңіл-күйі төмен болады, көп әуреленеді, сондай кездерде оның жақын адамдармен болғаны жөн,оның басқа нәрсеге айналғандығы қажет. Олар өзіне деген қарым-қатынасты ерекше сезінеді.

4) Астено-невротикалық тип- қозғыш, шаршағыш, қырсық, Ақыл-ой жұмыстарына тез шаршайды.

5) Сензитивті тип-жоғары сезімталдық тип. Қозғалыс, құмар ойындарын жақсы көрмейді, үлкен компанияларда болуды қаламайды. Бейтаныс адамдармен ұяң, ұялшақ болғандықтан тұйық болып көрінеді. Тек жақын адамдарына ғана ашық сөзшең болады, өзінің қатарластарынан гөрі үлкен кісілермен, кішкентайлармен болуды ұнатады. Үлкендердің тілін алады, ата-аналарына жақын келеді. Ондай адамдарда"кемістік комплексі"болады. Ортаға бейімделу қиынға соғады. Оларда жастайынан жауапкершілік қасиеті қалыптасып, өзіне және басқа адамдарға үлкен талаптар қояды. Дос таңдауда қателеспейді, өзінен үлкен адамдармен достасқанды қалайды, оларды өте жақсы көреді.

6) Психо-астеникалық тип- интеллектісі тез дамиды, өзін-өзі және басқаларды бағалауға бейім, көп ойланып талқылауды ұнатады, бірақ іс жүзінде емес, сөз жүзінде ғана мықты. Өзіне-өзі тым сену шешімсіздікпен байланысты. Абайсыз, салғырт, кенеттен шешім қабылдайды.

7) Шизоидты тип- тұйық, өз қатарластарымен болғаннан гөрі үлкендермен болғанды ұнатады. Басқа адамдарға қызығушылығының жоқ екенін, немқұрайды екенін көрсетіп, олардың жағдайына көңіл білдіре алмайды. Ішкі жан дүниесі қиялға толы. Сырттай өз сезімін көрсете бермейді, маңайындағылар оны түсіне бермейді.

8) Эпилептоидты тип- көп жылап басқаларды мазасыздандырады. Ондай балалар кішкентайлар мен жануарларды ренжітеді, өздерін диктатор деп санайды. Олар қатігез, өзін-өзі жақсы көреді, билеуші. Басқаларды қорқыту арқылы өзіне бағындырып, қиын ережелер қояды. Өзін басқалардан жоғары деп санайды. Бастықтардың алдында бәрін жасап, көтерілуге тырысады.

9) Истероидты тип- үнемі ортада болуды қалайды, басқалардың алдында өзін суреттеп көрсетеді. Олар басқа біреуді мақтағанды, басқаларға көңіл бөлгенді жақтырмайды. Тек қана оны мақтап жүргенді ғана ойлайды. Көпшілік ортасында лидер болғанды ұнатады.

10) Тұрақсыз тип- ерік-жігерсіз, өзен ағысы бойынша өмір сүреді. Той-томалақ жұмыссыздықты жақсы көреді. Талғаусыз, бәріне қызығады. Өзінің болашағы жайлы ойламайды, кәсіби қызығушылығы жоқ.

11) Конформды тип- негізгі ерекшелігі барлығы сияқты болу. Өзі үшін досын да сатып кетеді, бірақ не істесе де оған себеп табады.

Адам мінезіндегі әрбір ерекшелік белгілі жағдайларға сәйкес көрініс береді. Мұндай ерекшеліктердің өзіндік физиологиялық ерекшеліктер бар. Адам мінезінің физиологиялық негізін ашып көрсетуде ерекше орын алатын жәйт жоғары жүйке қызметінің типтеріндегі ауыспалы құбылыс. Осы орайда, И.И.Павлов қандай сигнал жүйесінің басым екендігіне қарай адам мінезінің типтерін мынадай үш типке бөледі:

1.Ойшыл тип-бұл негізінен сөзбен байланысты,екінші сигнал жүйесі рефлекторлық қызметінің басымдылығы.

2.Көркем тип-бірінші сигналдық шартты рефлекстің басымдылығы.

3.Орташа тип-мұнда екі сигнал жүйесінің бірде-бірі басымдылық көрсете алмайды. Адамдардың көпшілігі осы орташа типке жатады. Адам мінезінде бұлардан басқа да мінез ерекшеліктерінің пайда болуына әсер етіп отыратын арнайы типтердің болуы ықтимал. Әр мінез ерекшеліктеріне сәйкес әр түрлі типтегі адамдардың еңбексүйгіштігі мен әрекетшілдігі де түрліше болып келеді.

Адам мінезінің құрылымы әрқилы қасиеттер жиынтығынан тұрады. Кейбір мінез ерекшеліктері бір-біріне тәуелді, өзара байланысты болып келеді. Мінездегі осындай әртүрлі қасиеттерден құрылған біртұтас бірлікті мінез құрылымы деп атайды. Ал, мінездегі өзара байланысты психикалық қасиеттердің жүйесі симптомокомплекс не факторлар деп атайды.

Қабілет психологиясы. Біз жеке немесе жекелеген жағдайларда қалатын адамдардың неге әр түрлі табыстарға қол жеткізетінін түсіндіруге талаптанған кезде, көбінесе, қабілет ұғымын негізге аламыз, адамдар табысының әр тектілігін тек осымен ғана түсіндіруге болатына тоқталамыз. Бұл ұғым біреулердің дағдылар мен іскерлікті тез игеру немесе білімді жылдам қабылдап алуының немесе басқалардың ұзақ, тіптен қиналып үйренуінің себептерін зерттеген кезде пайдаланады. Қабілет дегеніміз не?

Тәжірибеде “қабілет» сөзінің алуан түрлі салада кең қолданыста қолданылатын сөз екенін атап өтуіміз керек. Әдетте, қабілетпен қандайда бір немесе бірнеше іс-әрекеттің табысты орындалу шарттары болып табылатын дербес ерекшеліктер түсіндіріледі..

Қабілет дегеніміз – қандайда бір іс-әрекетті жақсы, нәтижелі орындауда бір адамды екіншісінен ерекшелендіретін жеке дара психологиялық ерекшеліктер болып табылады. Олар жалпы және арнайы қабілеттер болып бөлінеді.

Жалпы қабілеттер – бұл арнайы қабілеттерді дамытуға деген қабілеттер.

Арнайы қабілеттер – белгілі бір іс-әрекет түріне деген қабілетті білдіреді (математикалық, музыкалық, педагогикалық қабілеттер және тағы басқалар).

Қабілеттің негізін нышан құрайды. Нышан - қабілет дамуының алғышарты болып табылады. Нышанға мидың анатомиялық-морфологиялық және физиологиялық қасиеттері ғана емес, сонымен бірге олар тікелей және жанамалы түрде тұқымқуалаушылықпен байланысты психикалық процестерде жатады

Адам қабілеттілігі дамуының келесі деңгейі – талант. “Талант” сөзі бір жалқау құл өзінің қожасы жоқ кезде ұрлап алған күмісін, айналымға жібертіп пайда алудың орнына оны жерге көміп тастайтын (осыдан, “талантынды жерге көм” –деген мақал шыққан) Библияда кездесетін шекті ұғым. Қазіргі кезде талант арнайы қабілеттіліктің (музыкалық, әдеби және т.б.) жоғары деңгейі болып түсіндіріледі. Қабілет сияқты талант та әрекет негізінде айқындалып, дамиды. Талантты адамның әрекеті тәсілдеменің сонылығымен, принципіалды жаңалылығымен ерекшеленеді.

Талантты ояту қабілет сияқты жалпы қоғамды шарттастырылған. Онда аталмыш қоғамның алдында тұратын нақтылы міндеттерінің ерекшеліктері мен дәуір қажеттілігіне байланысты толыққанды даму үшін неғұрлым қолайлы жағдай қанадай дарындылық.

Талант – бұл қабілеттің белгілі бір үйлесімділігі, олардың жиынтығы екенін атап өту қажет. Жекелеген айырушы қабілет, тіпті өте жоғары дамығаны да талант деп аталуы мүмкін емес. Мәселен, таланттылардың арасынан есте сақтауы жақсы да, жаман да адамдарды көптеп табуға болады. Адамның шығармашылық әрекетінің есте сақтауы бұл оның жетістігіне байланысты факторлардың бірі ғана. Бірақ нәтижелер терең қызығушылықсыз, күшті екпінсіз, бай қиялсыз, икемді ақылсыз жеткілікті болмайды.

Қабілет дамуының жоғары деңгейі данышпандық деп аталынады. Данышпандық туралы адамның шығармашылық жетістігі қоғамдық өмірде, мәдениет дамуында бүтін дәуірді құрастырғанда айтылады. Данышпан адамдар өте аз. Барлық бесмыңжылдық өркениет тарихында небәрі 400-ден астам ғана данышпан бар деп саналынады. Данышпандықты сипаттайтын дарындылықтың жоғары деңгейі әрекеттің әр түрлі салаларындағы сиректілігімен шарасыз байланысты. Лайықты әмбебептылыққа қол жеткізген данышпандар арасында Аристотель, Леонарда да Винчи, Р. Декарт, Г.В. Лейбниц, М.В. Ломоносовтарды атауға болады. Мысалы, М.В. Ломоносов білімнің әр түрлі салаларында: химия, астрономия, математика, сонымен қатар суретші, поэзияны күшті білген әдебиетші, тілші, жетістіктерге қол жеткізген. Алайда бұл данышпандардың барлық дербес қасиеттері бірдей дәрежеде дамыды деуге келмейді. Данышпандықтың өзіндік “профилі” болады, қандай да бір жақты онымен басым болса, кейбір қабілеттерде айқынырақ болып жатады.

5-дәріс бойынша тексеру сұрақтары, сұрақтарға жауап беріп өз біліміңізді бекітесіз:

- 1.Темперамент туралы жалпы ұғым
- 2.Темперамент түрлері
- 3.Мінез туралы жалпы түсінік
- 4.Мінез бітістері
5. Мінез ерекшеліктері
6. Мінез типологиясы
7. Мінез акцентуациясы
- 8.Қабілет психологиясы
9. Қабілет түрлері
- 10.Қабілет деңгейлері

Ұсынылатын әдебиеттер:

1. Белоус В.В. Темперамент и деятельность. – Пятигорск, 2010
2. Батаршев, А. В. Темперамент и характер: Психологическая диагностика / А. В. Батаршев. - М.: ВЛАДОС ПРЕСС, 2001. - 336 с
3. Голубева, Э. А. Способности. Личность. Индивидуальность / Э. А. Голубева. - Дубна: Феникс+, 2005. - 512 с.
4. Симонов, П. В. Темперамент. Характер. Личность / П. В. Симонов, П. М. Ершов. - М.: Наука, 1984. - 161с.

Интернет ресурстар:

- 1.<http://www.psychology.ru>
- 2.<http://www.flogiston.ru>
- 3.http://www.colorado.edu/VC_Research/integrity/human_research/CITI.htm
- 4.Cyber Bear (<http://cvberbear.umt.edu>)
5. hs.umt.edu > psychology